

1998, s. 188-209; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar", *EAÜİFD*, sy. 11 (1993), s. 268-298; S. A. Bonebakker, "al-Ma'ânî wa'l-bayân", *EP* (Fr.), V, 904-908.

İSMAİL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Meânî, Osmanlı dünyasında XIX. yüzyılın ikinci yarısında belâgat konularında ilk Türkçe kitaplar yazılncaya kadar genellikle *Miftâhu'l-ûlûm*, *Telhîşü'l-Miftâh*, *el-Muṭavvel*, *Muhtaşarü'l-me'ânî* gibi Arapça kitaplardan ve Arapça örnekler üzerinden Türkçe'ye uygulanırdı. XVI. yüzyıldan itibaren bunların tercümesiyle belâgat konusunda Türkçe eserlerin ortaya çıkması yolu açıldı. Muslihuddin Sürûrî'nin *Bahrü'l-ma'ârif*'i ile Altıparmak Mehmed Efendi'nin *Terceme-i Telhîsü'l-Miftâh*'ı (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4534) bunların en tanınmışlarıdır. Meânî bahsine yer vermemekle birlikte belâgat konusunda ilk Türkçe telif sayılabilecek kapsamlı eser, Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîşü'l-Miftâh*'ı ile Mahmûd b. Muhammed Gîlânî'nin *Menâzirü'l-inşâ'* adlı eserlerini esas alarak bedî', beyân, aksâm-ı şî'r ve inşâ bölümlerini bazı tasarruflarla Türkçe'ye aktaran, yer yer Türkçe örneklerle açıklayan İsmâil Ankaravî'nin *Miftâhu'l-belâga ve misbâhu'l-fesâha*'sıdır (İstanbul 1284).

Başlangıçta meânî Türk edebiyatına adı, belâgat ilmindeki yeri, tarifi, tasnifi ve muhtevasında yer alan konularla tamamen Arap belâgatından aktarılmıştır. Nitekim bütün belâgat konularına yer veren ilk Türkçe kitaplar olan Ahmed Hamdî'nin *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*'siyle (İstanbul 1293) Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmâniyye*'sinde (1298) bu klasik muhteva açıkça görülmektedir. Her iki müellif, ilm-i meânîyi genel özellikleri itibariyle Arap belâgatındaki bilgileri Türkçeleştirip tasnif ederek tekrarlamış ve Türkçe örnekler üzerinde açıklayıp zenginleştirmiştir. Daha sonraki yıllarda da *Mecâmiu'l-edeb* (1308) yazarı Manastırlı Mehmed Rifat gibi bazı âlimler meânî dahil belâgat bahislerinin tamamını Türkçe, Arapça ve Farsça örnekler verecek açıklamaya devam etmişlerdir. Tanzimat'tan sonra belâgat konusunda kalem alan eserler iki farklı muhtevada gelişmiştir. Bunlardan birinci grup eski belâgat anlayışını takip eder, ikinci grup eski anlayışı göz ardı etmeden Batı retoriğine dayalı olarak konuları işler. Ahmed Cevdet Paşa birinci grubun en müessir temsilcisi, Recâizâde Mahmud Ekrem de ikinci grubun en önemli yazarı olmuştur.

Bu sebeple meânîyi bu iki anlayış doğrultusunda ele almak gerekir.

Ahmed Cevdet Paşa ilm-i meânîyi "kelâmın muktezâ-yı hâle tatbikinin bilindiği" ilim olarak tarif etmiş ve bu tanım, daha sonra yazılan Türkçe belâgat kitaplarında hemen aynen tekrarlanmıştır. Tarihteki "kelâm" terimi, M. Kaya Bilgegil ve M. Yekta Saraç'ın kaleme aldığı kitaplarda "söz" kelimesiyle karşılanmıştır. Tanzimat'ın ardından Batı retoriğinden alınan bazı yeni unsurlarla biraz daha gelişen Türkçe belâgatın vardığı noktayı dikkate alarak Türk edebiyatında meânî, "bir maksadı hüküm bildiren kelimeler kümesi anlamında en uygun cümle veya ibare ile (kelâm) dinleyen için bir hüküm ve anlam ifade eden, onun zihninde söyleneni anlama konusunda bir soruya yer bırakmadan belirleyen, ayrıca sözlerin, söyleyen ve dinleyen durumuna en uygun biçimde ve yerli yerinde kullanılmasının kurallarını anlatan ilim" olarak tarif edilebilir. Kısaca sözü yerinde ve muhatabına göre söylemenin esaslarını belirleyen meânî, meselâ bir kişinin düşün ve cenaze gibi birbirine zıt vesilelerle belâgata uygun bir şekilde konuşmasına dair bilgileri içine almaktadır. Bu durumda söz / kelâm tam bir hüküm / mâna ifade eden cümlelerin özel adı olmakta, meânî de bu cümlede ifade edilmek istenen mânânın en iyi şekilde aktarılması için gerekli olan kelimelerin seçilmesine, ifadenin / cümlelerin en uygun biçimde şekillendirilmesine ve söz dizimine ait özellikleri belirlemektedir. Mâna ile yakın ilişkisi sebebiyle XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren meânî için "anlam bilimi" ve bunun Batı dillerindeki karşılığı olan "semantik" terimleri kullanılmışsa da bu, konunun sadece mâna yönü itibariyle doğru olup kavramın diğer özelliklerini kapsamadığından yetersiz bir karşılık olarak kalmaktadır.

Meânînin ele aldığı konuları, İslâm ilimlerinin tanıtımında başvurulacak tarihî ıstılahları kullanarak çeşitli özellikleriyle sıralayan Said Paşa, bu ilme yönelen bir kişi için gerekli ilk ve esas bilgilerin kelime bilgisiyle (lugat, semantik vb.) cümle ve söz dizimi (nahiv, sentaks) olduğunu, meânînin konusunu bildirme ve dilek belirten terkiplerin (cümle ve ibare) teşkil ettiğini, ele aldığı belli başlı meselenin kelâmın muktezâ-yı hâle uygunluğunu gösteren kaideler olduğunu, delillerini ise belâgat kurallarına uygun söz söyleyen kişilerin ifadelerinin oluşturduğunu belirtmiş ve hedefini "kelâmı muktezâ-yı hâle tatbik eden usullere uymak" şeklin-

de tanımlamıştır (*Mizânü'l-edeb*, s. 145). Bu tarif ve tasnifte yer alan konular meânî kitaplarında bazı farklılıklarla birlikte şu sekiz başlık altında ele alınmıştır: Ahvâl-i müsnedün ileyh (fâil ve nâib-i fâille ilgili konular); ahvâl-i müsned (yükleme ait özellikler); mütemmimât-ı cümle (tümleçler); isnâd-ı haberî (bir fiil, hal ve sıfatın diğer bir şeye yüklenmesi); inşâ (kelimelerin cümle içinde söz dizimi kurallarına göre sıralanması); elfâz-ı atf ve rabt (bağlaçlar ve zarf-fiiller) / vasl ve fasl (kelime ve cümlelerin bağlanması veya bağlaç ve zarf-fiil olmadan bir araya getirilmesi, ayırma); icâz ve itnâb (sözü kısa ve özlü söyleme veya lafı uzatma); kasr (daraltma, tahsis). Yalnız Cevdet Paşa kasr bahsine yer vermemiştir. Daha sonra da bazı müelliflerin Cevdet Paşa'yı takip ettiği görülmektedir.

Recâizâde Mahmud Ekrem'in Türk belâgatında bir merhale sayılan *Ta'lim-i Edebiyyât*'ı (İstanbul 1296) klasik belâgat kitabı olmadığından meânî için müstakil bir bahis açmamışsa da bazı unsurlarına dağınık olarak yer vermiş ve ilgili meselelere başka vesilelerle temas etmiştir. *Ta'lim-i Edebiyyât*'ın tesiri altında kaleme alınan eserlerde de bu özellik görülmektedir. Ancak Recâizâde'nin talebelerinden olan Ahmed Reşid Bey, Mekteb-i Sultânî için ders kitabı olarak hazırladığı *Nazariyyât-ı Edebiyye*'sini (İstanbul 1328), muhtevasına getirdiği birçok yenilikle klasik belâgat konularını içine alacak şekilde hazırlayarak I. cildi beyân ve meânî konularına ayırmış, II. ciltte de devam eden meânî konuları bedî' ile tamamlanmıştır. Kitabını klasik taksime göre düzenlemekle beraber Reşid Bey'in tariflerindeki farklılık dikkat çeker. Meânîyi "üslûbun mânaya ait olarak belâgat dediğimiz, ahval ve meziyyâtından bâhis olan kısım" diye tarif ederek, "Burada meânî kelimesine Arap'ın ilm-i meânisiyle ilm-i beyânını, hatta bedî'ini cemedan bir vüs'at-i ma'nâ verilmiştir" kaydını düşmüş, ayrıca "keyfiyyât-ı belâgat" diye zikretmek suretiyle olabildiğince genişletmiştir. Nitekim kitabın meânî bölümüne alt başlık olarak "usûl-i belâgat" adını koymuş, Cevdet Paşa'nın meânî tarifini de belâgatın tarifi olarak zikretmiş, belâgat hakkında bilgi verdikten sonra klasik meânî konularıyla ilgisi olmayan mübâlağa, mecâzat, teşhis, istiare, teşbih, telmih, kinaye, hüsn-i ta'lîl gibi edebî sanatlar hakkında çeşitli metinlerden örneklerle bilgi vermiş, üslûp bahisleriyle bölümü tamamlamıştır.

Meânî ile ilgili konuları Türk yazarlarından seçilmiş örneklerle ele alan bir müellif de M. Kaya Bilgegil'dir. Klasik meânî bahislerine *Edebiyat Bilgi ve Teorileri I: Belâgat* adlı kitabında (1980) yer veren araştırmacı meânî terimlerinin pek çoğu için Türkçe karşılıklar ortaya koymuş, bunların eskileriyle birlikte yer yer Batı dillerindeki karşılıklarına da işaret etmiştir (s. 42-123). Konuyla ilgili son çalışmalardan biri M. Yekta Saraç'ın *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat* adlı kitabıdır (İstanbul 2000). Yazar, dil ve dil bilimiyle desteklenmesi gereken bir saha olarak konuya dil bilimcilerinin ilgisini çekmek ve önemine işaret etmek üzere meânî bahsine özellikle yer verdiğini belirttiği çalışmasında konuları klasik kaynaklarla modern Arapça çalışmalara dayanarak ele almıştır. Ayrıca Cevdet Paşa, Recâizâde Mahmud Ekrem, Abdurrahman Süreyyâ, Mehmed Rifat, Said Paşa gibi müelliflere de atıfta bulunmuş, her konunun sonunda Türkçe örneklerle ve açıklamalarına yer vermiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1299, s. 41-121; Said Paşa, *Mizânü'l-edeb*, İstanbul 1305, s. 145-273; Manastırlı Mehmed Rifat, *Mecâmiu'l-edeb*, İstanbul 1308, s. 67-239; Reşid [Ahmed Reşid Rey], *Nazarıyyât-ı Edebiyye*, İstanbul 1328, I, 133-291; II, 3-57; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri I: Belâgat*, Ankara 1980, s. 42-123; Ahmet Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1989, s. 25; Yakup Şafak, *Sûrûrî'nin Bahrü'l-Maârif'i ve Enisü'l-Uşşâk ile Mukayesesi* (doktora tezi, 1991), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 433-435; Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 9; Erhan Yetik, *İsmâil-i Ankaravî: Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul 1992, s. 81-84; a.mlf., "Ankaravî, İsmâil Rusûhî", *DİA*, III, 213; Kâzım Yetiş, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, Ankara 1996, s. 3-7; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 17, 43-78; Tunca Kortantamer, "Die Rhetorischen Elemente in der Klassischen Welt türkischen Literatur", *Die islamische Welt zwischen Mittelalter und Neuzeit* (ed. U. Haarmann – P. Bachmann), Beirut 1979, s. 365-386.

MUSTAFA UZUN

MEÂNÎ'L-ÂSÂR

(معانی الآسار)

Tahâvî'nin
(ö. 321/933)

muhtelifü'l-hadîse dair eseri.

Tam adı *Şerhu me'âni'l-âşâr* olup buradaki "şerh" kelimesi, hadislerin mânâlarını açıklamak maksadıyla telif edildiğini anlatmak için kullanılmıştır. Hadisler

arasında çelişki bulunduğu iddiasını reddetmek amacıyla kaleme alınan eser fıkıh bablarına göre otuz bölüm halinde düzenlenmiş, müellif daha sonraki tesbitlerini ve eksik bıraktığı konuları eserin yirmi sekizinci bölümü olan "Kitâbü'z-Ziyâdât"ta ele almış (IV, 343-404), hadisler arasındaki ihtilâfları çözümlerken sıkça kullandığı "tashîhu meânî'l-âşâr" (rivayetlerin sahih anlamlarını belirleme) ifadesiyle maksadının çelişkili zannedilen hadislerin doğru anlamını ortaya koymak olduğunu belirtmiştir.

Eserinde genel olarak fikhî mezhepler arasında tartışılan hadisleri inceleyen müellif önce kabul etmediği görüşün delili olan hadisleri nakletmiş, ardından kendisinin tercihi ettiği rivayetleri sıralamış, daha sonra rivayetler arasında tercih ve nesih imkânını araştırıp değerlendirmiştir. Konuyu akıl yürütme (nazar) açısından da inceleyen Tahâvî tercihinin destekleyen mevkuf ve maktû' haberleri nakletmiş ve tercih ettiği fikhî hükmü benimseyen Hanefî fakihlerinin adlarını zikretmiştir. Müellif, akıl yürütme ifadesiyle daha çok fakihlerin usulüne uygun kıyası, biraz daha geniş anlamıyla re'yin kapsamına giren akıl yürütme usullerini kastetmiş, bazan "kıyas ve nazar" (I, 467), bazan da "sahih nazar" ifadesini (I, 21, 131) kullanmıştır. "Hadislerden hüküm çıkarmak için akıl yürütme" anlamındaki i'tibar, re'y ve istihraç gibi terimlere yer vermiş, kıyas dışında icmâ, istihsan, örf gibi delillerden yararlanmakla beraber bunların adlarını zikretmemiştir. Bazan illet ve sebep terimlerini kullansa da (I, 117, 166) anlam açısından daha kapsamlı olan mâna kelimesini tercih etmiştir. Tahâvî muhalif görüşleri savunan fakihlerin adlarını belirtmemiş ve onları eleştirirken aşırı ifadeler kullanmaktan kaçınmıştır. Bu arada delilleri muhaliflerini zora sokmak için sıraladığını, maksadının kendilerine yapılan haksızlığı ortaya koymak olduğunu söyleme gereği duymuş (III, 10), Hanefî mezhebine aykırı görüşleri tercih ettiği de olmuştur (IV, 232-236).

Me'âni'l-âşâr, hadisler arasındaki ihtilâfların incelendiği en hacimli eserlerden biri olması yanında Kûfeli fakihlerin hadis rivayetlerini günümüze ulaştırması, ayrıca hadis kitaplarında bulunmayan birçok fakihin rivayetleriyle çok sayıda mevkuf ve maktû' haberi ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Eserde hadis usulüyle ilgili bilgiler (I, 199), isnadlar ve râviler hakkında değerlendirmeler de (IV, 345) yer almaktadır. Kitap, fıkıh meleke-

sini geliştirdiği ve uygulamalı fıkıh öğrettiği için (M. Zâhid Kevserî, *Maḳâlât*, s. 471) Hindistan ve Pakistan'daki bazı medreselerde halen ders kitabı olarak okutulmaktadır.

Hindistan'da çeşitli baskıları yapılan *Me'âni'l-âşâr*'ı (I-II, Leknev 1300-1302; Delhi 1301-1302; nşr. Hamîdüddin el-Feyzâbâdî, I-II, Kalküta 1375/1955) Muhammed Zührî en-Neccâr ve Muhammed Seyyid Câdelhak yayımlamış olup (I-IV, Kahire 1386-1388/1966-1968; Beyrut 1407/1987) Abdurrahman Dimaşkıyye ve Süleyman el-Hareş *Fehârisü Şerhi me'âni'l-âşâr* adıyla fihristini hazırlamış (Riyad 1407/1987), Rubey Ebû Bekir Abdülbâki de aynı adla bir fihrist neşretmiştir (Beyrut 1412).

Kureşî, *Me'âni'l-âşâr*'daki hadislerin *Kütüb-i Sitte* ve bazı müsnedlerdeki kaynaklarını göstermek maksadıyla *el-Hâvî fî beyâni âşâri't-Tahâvî* adıyla bir eser kaleme almış, Seyyid Yûsuf Ahmed onun bu çalışmasını yayımlamaya başlamıştır (I-III, Beyrut 1419/1999). Bedreddin el-Aynî de esere *Nuḥabü'l-efkâr fî tenkîhi mebâni'l-aḥbâr* (Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, Hadis, nr. 526) ve *Mebâni'l-aḥbâr fî şerhi Me'âni'l-âşâr* (Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, Hadis, nr. 492) isimleriyle iki şerh yazmıştır. Son devir âlimlerinden Muhammed Yûsuf Kandehevî *Emâni'l-aḥbâr fî şerhi Me'âni'l-âşâr* adıyla bir şerh yazmaya başlamışsa da çalışmasını bitirememiştir (I-IV, Karaçi, ts.). Bu şerhin baş kısmında Tahâvî'nin hayatı, hocaları ve *Me'âni'l-âşâr*'daki metodu hakkında geniş bir mukaddime bulunmaktadır (I, 1-68).

Bedreddin el-Aynî *Meḡâni'l-aḥyâr fî terâcimi ricâli Me'âni'l-âşâr* adlı bir eser telif etmiş olup (Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 149; Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, Mustalahü'l-hadîs, nr. 72) kitabın zây harfine kadar olan kısmını Muavviz Bilâl el-Avfi doktora çalışması olarak tahkik etmiş (1411, el-Câmiatü'l-İslâmiyye [Medine]), Muhammed Eyyûb el-Mezâhiri'nin de *Terâcimu'l-aḥbâr min ricâli şerhi Me'âni'l-âşâr* isimli çalışması yayımlanmıştır (Diyûbend, ts.). *Me'âni'l-âşâr*'ın baştan "Bâbü'l-kırâati halfe'l-imâm"a kadar olan kısmı Muhammed b. İbrâhim eş-Şitvî tarafından *Zevâ'idü'l-kısmi'l-evvel min şerhi Me'âni'l-âşâr li't-Tahâvî 'ale'l-Kütübis-Sitte* adıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış (1408, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd usûlü'd-dîn [Riyad]), Harun Reşit Demirel de *Ebû Ca'fer et-Tahâvî Haya-*